

MONOGRAFIES I RECERQUES

Cercles. Revista d'Història Cultural 15/2012: 137-164

ISSN: 1139-0158

LA DEFENESTRACIÓ DE XÈNIUS: UNA QÜESTIÓ POLÍTICA I IDEOLÒGICA

Maximiliano Fuentes Codera
Universitat de Girona

RESUM. A través de l'anàlisi d'una documentació poc treballada, aquest article es proposa estudiar el procés de *defenestració* d'Eugeni d'Ors iniciat el gener de 1920 prenent com a eix vertebrador les tensions entre els posicionaments polítics de Xènius i Josep Puig i Cadafalch, llavors president de la Mancomunitat de Catalunya. En aquest context, s'estudien les repercussions i els posicionaments de la premsa, les revistes i els intel·lectuals, tant catalans com espanyols. En resum, es pretén examinar en el seu conjunt i en la seva complexitat el procés que deixà D'Ors fora de les institucions catalanes que havia dirigit durant un període especialment dinàmic i important del segle XX.

PARAULES CLAU. Eugeni d'Ors, *defenestració*, Lliga Regionalista; Josep Puig i Cadafalch.

ABSTRACT. Working partially on non-analyzed documents, this article aims to study the Eugeni d'Ors' *defenestració* process that began in January 1920 focusing on the complex relationship between Xènius and Josep Puig i Cadafalch, then president of the Mancomunitat of Catalonia, political positions. In this context, are studied the repercussions and the positions in the press, magazines and intellectuals, both Catalan and Spanish. In short, this text tries to examine as a whole and in its complexity the process by which Ors had to leave of Catalan institutions. That take place during a particularly dynamic and important period of the twentieth century.

KEY WORDS. Eugeni d'Ors, *defenestració*, Lliga Regionalista; Josep Puig i Cadafalch.

La defenestració d'Eugeni d'Ors, com molts aspectes de la seva vida i el seu pensament, ha estat analitzada des de diferents perspectives, que han destacat les complexes relacions que tenia amb altres intel·lectuals, els problemes administratius derivats de l'exercici dels seus càrrecs, i, sobretot, les tensions amb el president Josep Puig i Cadafalch. No obstant això, la interrelació entre tots aquests aspectes i els posicionaments polítics de Xènius en un moment especialment convuls de la història catalana, espanyola i europea —els anys de la postguerra, els inicis del comunisme internacional, l'auge del pistolisme barcelonès i la violència política a Espanya—, per una banda, i les repercussions i els posicionaments de la premsa, les revistes i els intel·lectuals —tant catalans com espanyols—, per l'altra, han estat poc analitzats. Per tot plegat, i tenint en compte un conjunt de documentació molt poc utilitzada —entre la qual destaca el fons de Josep Puig i Cadafalch—, aquest article es proposa estudiar en el seu conjunt i en la seva complexitat el procés que deixà D'Ors fora de les institucions catalanes que havia dirigit durant un període especialment dinàmic i important del segle XX.

Els antecedents

Com afirmen la majoria dels investigadors que han analitzat el procés que va acabar amb la sortida d'Eugeni d'Ors de les institucions que depenien de la Mancomunitat de Catalunya i l'Institut d'Estudis Catalans, les tensions entre ell i Josep Puig i Cadafalch tenien uns antecedents que es remuntaven abans de 1917, any de la mort d'Enric Prat de la Riba i de l'arribada a la presidència de Puig.¹ Això, que sovint ha estat més afirmat que demostrat, crec que necessita ser exemplificat per poder explicar, posteriorment, el procés que es va iniciar el gener de 1920.

Tot i que Prat i Xènius havien mantingut discrepàncies i confrontacions —que havien estat a punt de donar per finalitzat el «Glosari» a *La Veu de Catalunya* el 1914 després de la derrota d'Eugeni d'Ors a les oposicions a la càtedra de Psicologia Superior de la Universitat de Barcelona—,² la mort del primer, l'1 d'agost de 1917, va suposar un

¹ J. ALBERTÍ, «El "Glosari" de Xènius (1920-1921), després de la defenestració d'Eugeni d'Ors (I)», *Revista de Catalunya*, n. 151, 2000, pp. 116-121.

² E. JARDÍ, *Eugeni d'Ors. Obra i vida*, Barcelona, Quaderns Crema, 1990, pp. 147-150; V. CACHO VIU, *El nacionalismo catalán como factor de modernización*, Barcelona, Quaderns

autèntic punt d'inflexió en les relacions entre D'Ors i el poder polític regionalista.

Si s'ha de jutjar per la documentació del fons personal de Josep Puig i Cadafalch dipositat a l'Arxiu Nacional de Catalunya, les tensions es remuntaven als inicis de la seva relació. En aquest sentit, és particularment interessant la quantitat de retalls de diaris i revistes anteriors a 1920 que apareixen en unes carpetes titulades «Expedient Ors» pel mateix Puig. Hi destaquen una sèrie d'articles del juny de 1917 referits a un incident —un enfrontament «a puñetazos y palos»³ que havia tingut lloc entre D'Ors i Miquel Utrillo a l'Escola de Bells Oficis de Barcelona.⁴ Al peu de l'últim d'aquests articles apareix una breu nota manuscrita per Puig que demostra la seva opinió sobre D'Ors: «Sembla que l'Ors és un barrut de calibre. Tothom n'està cansat. Es convida ell mateix quan sap que hi ha algun àpat o quan pot figurar. Tot això és altament vergonyós. Això descalifica a un home».⁵

Les relacions amb els intel·lectuals que depenien d'Eugeni d'Ors, la gran majoria dels quals eren els seus deixebles, també eren tenses, fins al punt que Joan Estelrich va apuntar en els seus dietaris alguns comentaris sobre aquesta qüestió. A l'entrada corresponent al 14 d'agost de 1918 va escriure:

Tenc por de la rebel·lió latent de tots els antics deixebles de l'Ors contra el seu Mestre; però tenc més por encara que l'Ors se sia equivocat al dogmatitzar sobre el caràcter del geni català; els seus dogmes han fet escola i si fós equivocat, Catalunya perdria cinquanta anys en la seva elevació vers un pensament propi dins la cultura europea.

Crema - Publicaciones de la Residencia de Estudiantes, 1998, pp. 229-230; V. CACHO VIU, *Revisión de Eugenio d'Ors (1902-1930). Seguida de un epistolario inédito*, Barcelona, Quaderns Crema - Publicaciones de la Residencia de Estudiantes, 1997, pp. 287 i ss.

³ «Barcelona», *La Época*, 18-VI-1917, p. 3.

⁴ «A propòsit d'un incident», *El Poble Català*; «Un incidente», *El Diluvio*; «Cosas», *El Noticiero Universal*; «La tolerancia o la serenidad», *El Progreso*. "Retalls d'articles trobats a Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Josep Puig i Cadafalch. AP-50. Carpeta «Expedient Ors 1»"

⁵ Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Josep Puig i Cadafalch. AP-50. Carpeta «Expedient Ors 1».

Dos dies més tard ampliava aquesta idea: «L'Ors sembla que va dret a una catàstrofe; no té amics, els que eren considerats com a principals deixebles, López-Picó, l'ataquen ja públicament. L'Ors pagarà segurament molt cara sa manca de vibració cordial».⁶

Com he plantejat a l'inici, el període que va des de l'agost de 1917 fins al desembre de 1919 va estar marcat tant per l'aproximació de Xènius al sindicalisme, al republicanisme i al socialisme *renovat* a la manera soreliana, com per una divergència cada vegada més evident amb la Lliga Regionalista. Com a part d'aquest procés, la conflictivitat social de 1919 i els posicionaments orsians representaren un salt qualitatiu en l'enfrontament ideològic entre un regionalisme amb fortes tensions internes i un Xènius que manifestava amb claredat la seva preferència pel sindicalisme com a model d'una societat antiliberal i anticapitalista en conferències com «Grandeza y servidumbre de la Inteligencia» (abril de 1919) i «Posibilidades de una civilización sindicalista» (desembre de 1919), i en textos clandestins publicats durant la vaga de La Canadencs com les «Gloses de la vaga».⁷ A la premsa regionalista, les crítiques al sindicalisme que D'Ors defensava eren tan clares com la defensa d'un nacionalisme que el mateix glossador criticava constantment per la seva estretor de mires:

Un ideal suprem fa batre els nostres cors i mou la nostra voluntat: el nacionalisme és la nostra raó d'existència. Neguem, per tant, com a incompatible amb el nostre ideal, l'anarquisme. És impossible que parlem de nacionalisme, de pàtria, de Catalunya, si no ens oposem al moviment que es diu preparatori del comunisme llibertari.⁸

No és estrany, doncs, que a la carpeta titulada «Afers Ors (1920)» del fons personal d'Alexandre Galí aparegui un retall d'un diari portuguès en el

⁶ J. ESTELRICH, *Dietaris*, Barcelona, Quaderns Crema (en premsa), pp. 84 i 87. Vull agrair al Dr. Manuel Jorba per haver-me facilitat aquesta documentació encara inèdita.

⁷ Vegeu M. FUENTES CODERA, «Discursos antiliberales en los años de la posguerra europea: Eugenio d'Ors (1919-1923)», dins A. BARRIO ALONSO, J. DE HOYOS PUENTE i R. SAAVEDRA ARIAS (eds.), *Nuevos horizontes del pasado. Culturas políticas, identidades y formas de representación*, Cantabria, Universidad de Cantabria, 2011 (CD); M. FUENTES CODERA, *Un viaje por los extremos. Eugeni d'Ors entre la Gran Guerra y el Fascismo (1914-1923)*, tesi doctoral, Universitat de Girona, 2011, pp. 295-383.

⁸ «Obrerisme, política i anarquia», *La Veu de Catalunya* (edició del vespre), 2-I-1920, p. 6.

qual es ressenya una conferència de Francesc Cambó de l'octubre de 1919 en què el líder regionalista atacà amb duresa sindicalistes i comunistes.⁹

El 1918, dues iniciatives impulsades per Eugeni d'Ors motivaren uns incidents que després van ser esmentats durant el procés de la *defenestració*. En primer lloc, la participació d'Antoni Fabra i Ribas al mes de maig en els Cursos Monogràfics d'Alts Estudis i d'Intercanvi coordinats per Xènius, amb vuit sessions dedicades a «La interpretació materialista de la Història». A diferència del que succeïa habitualment, Fabra i Ribas¹⁰ — que va ser presentat com a «redactor de *L'Humanité*» ja que el periòdic socialistainternacionalista reusenc *La Justicia Social* ja havia desaparegut—¹¹ va tenir com a alumnes personatges tan aliens al món lligaire com Andreu Nin, Àngel Samblancat o Jesús Pinilla.¹² En segona instància, la publicació a la segona col·lecció «Minerva» —dependent del Consell de Pedagogia dirigit per D'Ors— del llibre de Williams Morris *News from nowhere*, en una versió reduïda, traduïda per Joan Estelrich¹³ i prologada per Cebrià de Montoliu.¹⁴ Després de l'aparició d'aquest text, el canonge de Barcelona Enric Pla i Deniel¹⁵ envià una carta a Puig i Cadafalch per queixar-se d'algunes publicacions d'aquesta col·lecció: el llibre de François Rabelais que havia estat editat poc abans,¹⁶ aquest de William Morris, i el que estava previst de Leopardi —que apareixia a

⁹ «Capital e trabalho. Catalunha. Os seus patrões a “lock-out” e suspender-se-hao as grèves els a Impressao que nos deixa até hoje a analise dos acontecimentos», *A Mantra*, 4-XI-1919. Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Alexandre Galí. 03.03.028. Afers Ors (1920).

¹⁰ Sobre Fabra i Ribas, vegeu P. ANGUERA, *Antoni Fabra i Ribas*, Barcelona, Fundació Roca i Galès - Cossetània, 2005.

¹¹ M. D. CAPDEVILA i R. MASGRAU, *La Justicia social: òrgan de la Federació Catalana del P.S.O.E.: 1910-1916*, Barcelona, Centre d'Estudis d'Història Contemporània, 1979.

¹² La llista dels alumnes matriculats al curs es pot consultar a Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Eugeni d'Ors. UI 8. 255.02.02.

¹³ A l'entrada dels seus *Dietaris* (p. 56) corresponent al 4 de juliol de 1918 Estelrich apuntava que Puig i Cadafalch havia criticat «N'Ors per haver deixat passar les “immoralitats” i “heterodòxies”» contingudes a la seva traducció.

¹⁴ W. MORRIS, *Extracte de la novel·la utopista News from nowhere, Noves d'enlloc*, Barcelona, Ricard Duran i Alsina Impressor, 1918.

¹⁵ Sobre Pla i Deniel, vegeu G. SÁNCHEZ RECIO, «Enrique Pla y Deniel: de predicador de la cruzada a la sede primada de Toledo», dins A. QUIROGA FERNÁNDEZ DE SOTO i M. A. DEL ARCO BLANCO (eds.), *Soldados de Dios y Apóstoles de la Patria. Las derechas españolas en la Europa de entreguerras*, Granada, Comares, 2010, pp. 151-175.

¹⁶ F. RABELAIS, *L'Educació de Gargantua i La joventut de Pantagruel*, Barcelona, Duran i Alsina Impressor, 1918.

l'Índex de Llibres Prohibits—, que finalment no va ser publicat.¹⁷ Puig hi va respondre ràpidament afirmant que havia fet suprimir les línies del llibre de Morris sobre l'amor lliure, però no les referències al comunisme utòpic, ja que les considerava inofensives. No obstant això, la disposició del president de la Mancomunitat era total: «Si V. creu que l'edició de William Morris espurgada aixís, tampoc es publiqui, jo no hi tinc cap empenyo major».¹⁸ L'enfrontament entre D'Ors i el sector dominant de l'Església catalana no era nou —de fet, venia des de les oposicions fallides de 1914— i, com veurem, va ser un element important del procés de la *defenestració*.

La defenestració

Com explicà Albert Balcells, una manera de contrarestar els efectes desmoralitzadors del procés autonomista de 1918-1919 havia estat la transferència a la Mancomunitat dels serveis i els recursos de les quatre diputacions catalanes. Amb aquest objectiu, el 25 de setembre de 1919 el Consell de la Mancomunitat havia decidit començar a treballar en els traspassos, i pocs dies després va acordar començar a preparar els pressupostos unificats corresponents amb el concurs dels presidents de les comissions permanents de l'Assemblea. Enmig d'aquest procés, que havia de concloure amb la conversió de la Mancomunitat en una Diputació General de Catalunya, es van produir uns fets polítics, en part relacionats amb el canvi que havia de experimentar l'ens supraprovincial i en part sense tenir-hi res a veure: les destitucions de Xènius.¹⁹

Tot començà el 28 de novembre de 1919, quan Puig i Cadafalch proposà al ple del Consell Permanent de la Mancomunitat una instància perquè la Direcció d'Instrucció Pública presentés un pressupost de les despeses previstes per a la inauguració de la biblioteca popular de Canet de Mar, que havia de tenir lloc el 8 de desembre. D'Ors, en qualitat de director d'Instrucció Pública, va presentar un pressupost que prenia com a base el de la inauguració de la biblioteca de Valls del 23 de juny de l'any anterior.

¹⁷ Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Josep Puig i Cadafalch. AP-50. Carpeta «Expedient Ors 2». Carta d'Enric Pla i Deniel a Josep Puig i Cadafalch. Barcelona, 1-VII-1918.

¹⁸ Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Josep Puig i Cadafalch. AP-50. Carpeta «Expedient Ors 2». Carta de Josep Puig i Cadafalch a Enric Pla i Deniel. Barcelona, 2-VII-1918.

¹⁹ A. BALCELLS (amb E. PUJOL i J. SABATER), *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans - Proa, 1996, pp. 178-188.

En no tenir resposta, envià un nou ofici a Puig demanant-li l'autorització. Pocs dies després, l'1 de desembre, el president contestava amb una duresa verbal poc habitual:

Amic Ors: M'entreguen un ofici de vostè referent a Biblioteques. No és qüestió de que perdem els dies dirigint-nos oficis. Enviïm quant abans el pressupost, per a poder inaugurar la Biblioteca de Canet, la data en què va acordar-la el Consell, ja que si no la rebo amb l'antel·lació necessària m'obligarà a prendre altres determinacions. Li retorno l'ofici a què he al·ludit, car no m'agrada entendre's amb oficis, sinó donant ordres que desitjo es compleixin puntualment.²⁰

En llegir la carta, Xènius va insistir en la impossibilitat de presentar un pressupost que prenguéssim com a model la darrera biblioteca inaugurada, la de les Borges Blanques, tal com havia demanat Puig. Davant d'aquesta situació, continuava, només quedaven dues opcions: prendre com a model el pressupost de la biblioteca de Valls, o tornar a demanar detalls a l'Oficina d'Intervenció per reformular el pressupost i aconseguir l'aprovació definitiva. No obstant això, creia necessari manifestar el seu malestar davant l'actitud del president:

En l'entretant, permeti'm només afegir un mot per a protestar amistosament de les últimes paraules contingudes en la seva lletra. Jo no el conec d'ara: jo he tingut més d'un cop l'honra de combatre les rutines burocràtiques i les resistències a la política de cultura, i sé que vostè és massa intel·ligent i massa artista perquè en formes d'aquell llinatge hagi pogut trobar l'expressió exacta del seu pensament.²¹

Aquesta resposta va provocar que el Consell Permanent de la Mancomunitat acordés el dia 3 fer constar en acta el disgust per la resistència d'Eugeni d'Ors, l'advertència reglamentària que havia de constar en el seu expedient personal i, finalment, un nou requeriment perquè l'advertit presentés el pressupost demanat.²²

²⁰ Cit. per G. DÍAZ-PLAJA, *La defenestració de Xènius*, Andorra la Vella, Andorra, 1967, p. 15.

²¹ *Ibidem.*, pp. 16-17.

²² *Ibidem.*, p. 61. Els resums de les actes del Consell Permanent, a Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Josep Puig i Cadafalch. AP-50. Carpeta «Expedient Ors 1».

L'endemà, segons va informar setmanes després *El Noticiero Universal* a través d'un escrit de Xènius, el Consell Permanent aprovà el pressupost d'inauguració de la biblioteca de Canet —que finalment va ser presentat pel conseller regionalista Romà Sol—²³ i acordà l'inici d'una inspecció administrativa a la Direcció d'Instrucció Pública. El 30 de desembre es van reunir Ramon d'Abadal, president de la Comissió de Cultura de la Mancomunitat, i Jaume Bofill i Mates, president de la Comissió d'Instrucció Pública de la Diputació de Barcelona, per preparar els pressupostos de Cultura, seguint el procés d'unificació i traspasos de la Mancomunitat. Mentre es desenvolupava aquesta reunió, Romà Sol, sorprès, els va trobar a les oficines dels estudis jurídics i va cridar D'Ors, que desconeixia aquesta situació.

Mentre es desenvolupava aquest procés, les diputacions de les quatre províncies catalanes van acordar el 14 de gener el traspàs a la Mancomunitat dels serveis d'Instrucció Pública, Beneficència i Deute Públic.²⁴ Alexandre Galí va ser responsable de l'administració de l'Escola Industrial; Rafael Campalans, el nou director de l'Escola del Treball, i sota la responsabilitat de Xènius van quedar l'ensenyament superior i la secretaria en el Consell de Pedagogia. Tenint en compte que llavors ni els Estudis Normals ni l'Escola de Bibliotecàries eren considerats ensenyaments superiors, D'Ors va conservar el Seminari de Filosofia —vinculat a l'Institut d'Estudis Catalans— i els Cursos Monogràfics d'Alts Estudis i d'Intercanvi, que tenien com a missió organitzar conferències amb personalitats europees.

La qüestió del pressupost de la biblioteca de Canet de Mar es va unir a les conseqüències dels traspasos de les competències de les diputacions a la Mancomunitat. Davant d'aquesta situació, el 7 de gener Eugeni d'Ors va presentar la dimissió al president de la Mancomunitat²⁵ i la va fer pública

²³ *El Noticiero Universal*, 10-I-1920; cit. per J. ALBERTÍ I ORIOL, «Eugeni d'Ors, 1919-1921. Una etapa conflictiva», dins *Actes del Dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Universitat de Paris IV - Sorbonne, 4-10 de setembre de 2000*, vol. II, Barcelona, PAM, 2003, p. 189.

²⁴ Dotze dies abans, Romà Sol havia proposat a Eugeni d'Ors conservar el seu salari i el seu càrrec, però reduint el seu àmbit d'actuació als Estudis Superiors.

²⁵ Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Josep Puig i Cadafalch. AP-50. Carpeta «Expedient Ors 1». Ors presentà aquesta carta, inèdita, a Puig i no a Romà Sol com afirmà el mateix D'Ors a *Las Noticias* i repetí Jordi Albertí a «Eugeni d'Ors, 1919-1921. Una etapa conflictiva», *ob. cit.*, p. 190 (nota 14).

en un llarg article publicat a *Las Noticias*,²⁶ en què fonamentava la seva decisió en «actos vejatorios» i en «una incoordinación de los servicios poco favorable al desarrollo normal de la política de cultura en Cataluña», i, sobretot, manifestava la seva voluntat de tornar a tenir «una libertad de juicio que por ventura me será necesaria».²⁷ L'endemà, el Consell Permanent de la Mancomunitat va resoldre responsabilitzar Alexandre Galí, en qualitat de secretari de l'Escola Industrial, dels locals i els béns de la Direcció d'Instrucció Pública. Poques hores després es va acceptar formalment la dimissió de Xènius.²⁸ En l'edició del vespre apareixia la darrera glosa orsiana a *La Veu de Catalunya* juntament amb una nota oficiosa de la Mancomunitat que responia a les argumentacions d'Eugeni d'Ors:

No és exacte que la dimissió del senyor d'Ors tingui per fonament una divergència d'idees. L'ocasiona una qüestió de pràctiques administratives: la divergència d'idees no s'ha presentat durant els dos anys que el dit senyor ha format part del Consell de Pedagogia ni en els dos anys i mig en què ha exercit el càrrec de Director d'Instrucció Pública de la Mancomunitat. [...] Les seves conferències a l'Acadèmia de Jurisprudència de Madrid, al Casal Català d'Olot i a l'Institut de deixebles i exdeixebles de l'Escola Elemental del Treball són molt posteriors a aquelles dates. Respecte a les referides conferències, no ha rebut el senyor d'Ors, ni públicament ni particularment, cap advertència.²⁹

²⁶ *Las Noticias* era un periòdic barcelonès dirigit per Mario Bravo que, tot i declarar-se «ajeno a toda tendencia política», tenia un posicionament progressista i vagament socialitzant. Eren part de la redacció, entre d'altres, Ferran Agulló, Adolfo Marsillach, Rafael Moragas i Mario Verdaguer.

²⁷ *Las Noticias*, 8-I-1920; cit. per G. DíAZ-PLAJA, *La defenestració de Xènius*, ob. cit., p. 21.

²⁸ Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Alexandre Galí. 03.03.028. Afers Ors (1920); G. DíAZ-PLAJA, *La defenestració de Xènius*, ob. cit., p. 20.

²⁹ *La Veu de Catalunya*, 8-I-1920; cit. per G. DíAZ-PLAJA, *La defenestració de Xènius*, ob. cit., p. 20. És important tenir en compte que el Consell Permanent de la Mancomunitat va decidir deixar sense efecte les dimissions presentades per Josep Maria Capdevila —professor de l'Escola d'Infermeria i dels Estudis Normals— i Alfons Maseras —auxiliar de la Direcció d'Instrucció Pública— en solidaritat amb Xènius. En canvi, es va acceptar la de Carme Muntaner, escrivent de la Direcció d'Instrucció Pública. Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Josep Puig i Cadafalch. AP-50. Carpeta «Expedient Ors I». Resum de l'acta del Consell Permanent de la Mancomunitat de Catalunya, 9-I-1919.

Mentrestant, Puig i Cadafalch, amb el suport del Consell Permanent, no en va tenir prou amb acceptar la dimissió de Xènius i va ordenar tancar el dia 9 els despatxos que ocupava a la Universitat Industrial i realitzar l'endemà un inventari i una inspecció a la Direcció d'Instrucció Pública. Com veurem més endavant, aquesta inspecció es va convertir en un dels eixos del debat a l'Assemblea de la Mancomunitat.³⁰

Davant d'aquesta situació, Xènius va iniciar gestions per intentar modificar l'actitud de Puig i Cadafalch. Les informacions són confuses ja que en algunes fonts s'esmenta que havia designat Enric Jardí i Antoni Muntaner perquè s'entrevistessin amb el president; en d'altres, es diu que els interlocutors van ser Joaquim Borralleres i Enric Jardí,³¹ i en d'altres, que aquests foren Joaquim Borralleres i Ramiro de Maeztu.³² No obstant això, no hi ha dubte que, davant del resultat negatiu de les gestions, D'Ors va voler deixar clar que tot el problema estava relacionat amb divergències polítiques profundes entre tots dos:

Primero. Anteriormente a las fechas citadas, la Dirección de Instrucción Pública fue severamente amonestada por el señor Puig con motivo de haber incluido en la serie de cursos monográficos, uno del señor Fabra Ribas sobre el Materialismo histórico.

Segundo. Muy anteriormente, y en el mismo año, aparecía dentro de la serie de la Biblioteca «Minerva» un extracto de la obra de William Morris *Noves d'enlloc*. El señor Puig me llamó entonces mostrándome una carta del canónigo doctor Pla y Deniel en la que censuraba tal publicación por las razones que puede suponerse. El señor Puig me dio entonces orden de que hicieran desaparecer los ejemplares de aquella edición, fingiéndola agotada. Como consecuencia de semejante orden tuve el honor de manifestarle que desde aquel instante renunciaba a continuar las series de Biblioteca «Minerva».

Tercero. En el último mes de noviembre, y al presentar al Presidente los trabajos previos para la redacción de un presupuesto extraordinario, como figurase en el mismo una partida para cuatro escuelas comprendiendo una

³⁰ Es conserva una còpia d'aquest inventari a Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Eugeni d'Ors. UI 8. 255.02.02.

³¹ J. M. CAPDEVILA, *Eugeni d'Ors. Etapa barcelonina. 1906-1920*, Barcelona, Barcino, 1965, p. 67.

³² «Políticas. La dimisión de Eugenio d'Ors», *Las Noticias*, 10-I-1920, p. 2.

sección de enseñanza secundaria, el señor Puig me manifestó que se oponía en principio a tal instauración por lo que pudiera tener de competencia con la enseñanza dada en los establecimientos religiosos. [...]

Cuarto. No es exacto que el sentido de las conferencias anteriormente citadas represente una tendencia nueva en su autor. El pasado verano, sin ir más lejos, se dieron en el mismo sentido una conferencia en Gijón, y otra en el «Cursillo de Humanidades» de la Escuela Elemental del Trabajo de Barcelona, sin hablar de las ‘glosas’ publicadas durante la huelga general de mayo por efecto de las cuales vi anunciado en un periódico de Madrid, en los días de Pascua de 1919, la dimisión del Director de Instrucción Pública de la Mancomunidad de Cataluña.

Quinto. La misma conferencia de la Real Academia de Jurisprudencia de Madrid, dada el 15 de diciembre, debió darse el 21 de noviembre y se había anunciado con el mismo título y conocido su contenido por la Secretaría de la Academia y por muchos amigos míos de Barcelona.³³

En llegir això, Puig reiterà que la nota publicada el 8 de gener havia estat signada pel Consell Permanent —i, per tant, no podia modificar-se— i insistí que tot es reduïa a qüestions administratives.³⁴

A mesura que tot això es feia públic, començaven a expressar-se algunes protestes en algunes institucions de la Mancomunitat. Els alumnes de l’Escola Elemental del Treball havien decidit solidaritzar-se amb Xènius amb una nota en què manifestaven «haber visto con disgusto la posibilidad de que se haya de separar de la Dirección de Instrucción Pública de la

³³ E. D’ORS, «De la intelectualidad catalana. Nota de Eugenio d’Ors», *El Noticiero Universal*, 11-I-1920. Aquest article es troba a Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Josep Puig i Cadafalch. AP-50. Carpeta «Expedient Ors I». També és citat per G. DÍAZ-PLAJA, *La defenestració de Xènius*, ob. cit. (pp. 24-28) amb data d’un dia abans. El text fou reproduït primer en català («El ‘Yo acuso’ de Xènius», *El Diluvio*, 12-I-1920, p. 10) i després en castellà («La carta de Xènius», *El Diluvio*, 14-I-1920, p. 11), precedit del següent text: «Al requerimiento de Eugenio d’Ors a Puig y Cadafalch, por mediación de dos amigos, para que aclarase la nota oficiosa en la que con una deliberada redacción turbia se pretendía lanzar contra el gran escritor una calumnia, respondió el citado señor Puig con una negativa, escudándose en que era nota colectiva del Consejo y no particular. Eugenio d’Ors eleva su carta como una apelación a Cataluña. Nosotros no esperamos más que la respuesta del señor Puig para decir nuestra palabra apasionada. Apasionada porque en este pleito entre burócratas “parvenus” y la inteligencia, entre Tartufo covachuelista y el espíritu, nosotros tomaremos bandera —conocedores ya del listín de agravios de mercero que presentará el señor Puig— por la inteligencia».

³⁴ «Políticas. La dimisión de Eugenio d’Ors», *Las Noticias*, 11-I-1920, p. 2.

Mancomunidad, por causas extrañas a su voluntad» i alertaven «a todos los hombres y a todas las organizaciones que tienen interés por la cultura del pueblo, que se den cuenta de la importancia que este asunto tiene».³⁵ Tot i que les classes dels Estudis Normals s'havien suspès per ordre unilateral del mateix D'Ors, el Consell Permanent va exigir que es reprenguessin ràpidament.³⁶

També es van observar els primers posicionaments polítics a la premsa. El periòdic *El Radical* de Barcelona va publicar un article que prefigurava l'acostament posterior entre D'Ors i el lerroixisme. S'afirmava, seguint Xènius, que la causa de la seva dimissió estava estretament relacionada amb els seus posicionaments sobre la qüestió social i, en particular, amb les seves «Gloses de la vaga». A partir de llavors —continua el text— «se dividió para siempre la unidad moral de la Lliga. Cambó, Ventosa, Puig i Cadafalch, comenzaron a zureir un vasto plan de habilidades y de trampas para ver si caía en alguna de ellas el profesor d'Ors, pero éste pasaba sobre ellas sin caer en ninguna». Després d'això, les divergències continuaren fins al punt que «Todas estas incompatibilidades entre los lectores de *La Veu*, los *leaders* del regionalismo y la siembra de ideas de un filósofo, abrían un surco profundo». En aquest context, els intel·lectuals —Rovira i Virgili, López Picó, Fabra— l'havien abandonat per situar-se «junto a los burgueses por miedo a perder el turrón mancomunal, mientras Ors se quedaba solo en la noble atalaya de su evolución».³⁷ Naturalment, aquesta nova actitud dels radicals tenia com a propòsit fonamental atacar la Lliga Regionalista.

Mentre des de la Mancomunitat s'intentava conduir l'assumpte com si es tractés només d'una incidència administrativa, la repercussió a la premsa i a les revistes era cada vegada més important. Els principals diaris de Barcelona reproduïen les posicions d'Eugeni d'Ors i de Puig³⁸ i a Madrid *El Sol* dedicava una cobertura excepcional al tema, que entenia com un problema polític en relació amb els «problemas actuales».³⁹ En aquesta

³⁵ «El señor D'Ors y la Dirección de Instrucción Pública», *El Sol*, 8-I-1920, p. 6; «Políticas», *Las Noticias*, 8-I-1920, p. 2; «Los alumnos y exalumnos», *El Sol*, 13-I-1920, p. 3; «Políticas», *Las Noticias*, 14-I-1920, p. 2.

³⁶ G. DÍAZ-PLAJA, *La defenestració de Xènius*, ob. cit., pp. 34-35 i 65-81.

³⁷ C. MADRIGAL, «Las aleluyas de un partido político», *El Radical*, 10-I-1920, p. 2.

³⁸ «La cuestión Xenius», *El Diluvio*, 10-I-1920, p. 2.

³⁹ «¿Ha dimitido Xenius?», *El Sol*, 6-I-1920, p. 3; vegeu també «La dimisión de Xenius», *El*

mateixa línia, també va publicar un dia abans de l'inici del debat a l'Assemblea de la Mancomunitat una proposició de reforma dels diputats republicans Joan Casanovas i Albert de Quintana i de León —ambdós del Partit Republicà Català— que exigia que els funcionaris no poguessin ser coaccionats per les seves idees polítiques.⁴⁰ La proposta va ser presentada a la comissió de l'Assemblea de la Mancomunitat el 13 de gener i ràpidament fou rebutjada. Com a part d'aquest procés, el 14 de gener, després de considerar la memòria resultant de la inspecció ordenada i l'inventari realitzat per Alexandre Galí a les dependències de la Direcció d'Instrucció Pública, la reunió del Consell Permanent de la Mancomunitat decidí destituir D'Ors, tot i que, donada la dimissió prèvia, la resolució no va tenir cap aplicació pràctica.

El debat a l'Assemblea de la Mancomunitat

En aquest context, el 15 de gener es va iniciar el debat del cas Xènius a l'Assemblea de la Mancomunitat amb el discurs del diputat republicà catalanista per la Bisbal d'Empordà, Albert de Quintana —que llavors, a més, era l'alcalde de Girona—, en defensa de l'esmentada proposició sobre la llibertat dels funcionaris mancomunals. La proposició havia estat subscripta també Josep Irla i Isidre Riu.

Quintana va començar la seva intervenció afirmant que la gestió administrativa del dimitit era «d'una transparència sense màcula» i que, per tant, es trobava davant «l'episodi més lamentable d'una lluita entauladora a Catalunya entre la intel·ligència i la política» relacionat amb «la màxima submissió d'una privilegiada mentalitat a l'estreta disciplina d'un partit actuant». En un context dominat per Puig, en què «es creu que el Comunisme és una epilèpsia i el sindicalisme una forma de delinqüència», en lloc de discutir sobre l'«evangeli social» de Xènius, s'havia aprofitat un pretext per atacar-lo «en el que toca a terra».⁴¹

El primer conseller de la Mancomunitat, el republicà lleidatà Pere Mias, va respondre-li negant que l'afer tingués causes politicoideològiques. No obstant això, des del punt de vista «purament de principis», manifestà

Sol, 9-1-1920, p. 9; «La dimissió de Xènius», *El Sol*, 13-1-1920, p. 3.

⁴⁰ «En Barcelona. Asamblea de la Mancomunidad», *El Sol*, 14-1-1920, p. 3.

⁴¹ Pel relat i les cites de les sessions de l'Assemblea, segueixo G. DÍAZ-PLAJA, *La defenestració de Xènius*, ob. cit.

que «no podria admetre's, en principis d'actuació política, que un govern mirés d'una manera impossible que un director general desenrotllés una política diametralment oposada a la del mateix govern». La tensió de la sessió anà *in crescendo*. Davant la insinuació de Mias sobre la instauració del dia festiu de Sant Eugeni a les biblioteques populars, Quintana va interrompre iradament. En resposta, el conseller lleidatà va llegir un document signat per D'Ors que demostrava la veracitat de la seva afirmació i va aprofitar per afegir uns comentaris sobre les seves formes autoritàries que, «en venir la dimissió del senyor d'Ors», li havien provocat «una íntima satisfacció, perquè amb ella s'acabaven aquesta sèrie de petits incidents que amarguen la vida».

La següent intervenció va correspondre al conseller d'Instrucció Pública, Romà Sol, que va començar insistint en el fet que D'Ors no havia estat destituït ni se li havia fet cap insinuació perquè ho fes. Tot seguit, va dedicar una part de la seva intervenció a explicar que l'origen de tot plegat era la seva negativa a presentar un pressupost detallat de despeses que justificqués el crèdit demanat al Consell Permanent per a la inauguració de la biblioteca de Canet de Mar. A més, com a part de la reforma provocada pel traspàs de poders de la Mancomunitat, D'Ors també havia d'elaborar una memòria de totes les seccions que tenia al seu càrrec i, segons el parer de Sol, l'havia feta incorrectament i, per això, Ramon d'Abadal i Jaume Bofill havien rebut l'encàrrec de refer-la sobre la base del treball de Xènius, que, d'altra banda, s'havia compromès a lliurar un pressupost de les seccions per començament d'any. Després que Puig va saber que no el tenia fet, havia demanat a Abadal i Bofill que es fessin càrrec també d'aquesta tasca. En aquesta situació D'Ors havia dimitit, i, per tant, es tractava d'un problema estrictament administratiu sense cap connexió amb possibles divergències polítiques.

Després d'aquestes intervencions, va tornar a prendre la paraula Quintana per emfatitzar el caràcter d'«intervenció» que havia tingut l'actuació d'Abadal i Bofill. Seguidament, va tornar a plantejar que el que s'havia fet era buscar un pretext per obligar-lo a dimitir en un procés que no estava exempt de certes vexacions. Les acusacions de Quintana eren certament dures ja que relacionaven de manera directa el president de la Mancomunitat amb suposades irregularitats i maniobres de pressió sobre els estudiants que simpatitzaven amb Xènius. Davant d'això, va intervenir

Josep Puig i Cadafalch. Tot i tornar a negar que D'Ors havia dimitit per motius ideològics —«Hi ha hagut dos errors comesos pel senyor d'Ors: un, voler fer d'això una qüestió personal; l'altre, voler improvisar-hi al damunt tot un conflicte d'idees.»—, va recordar les oportunitats en què havia hagut de defensar-lo com a col·laborador de *La Veu de Catalunya* —«Si el “Glosari” no s'ha deixat de publicar, i continua, és perquè cada dia segueixo sostenint-lo.»—, els disgustos motivats per les conferències d'Antoni Fabra i Ribas entre alguns líders regionalistes, i la supressió que havia hagut de realitzar a *Noves d'enlloc* (*News from nowhere*) després de rebre pressions de Pla i Deniel. Per concloure, sobre la qüestió de la persecució ideològica afirmà: «Suposo que hauré deixat minúcies per contestar. Me n'alegro! Prefereixo no saber-les ni contestar-les. Perquè, senyors, certs atacs, jo no els contesto. Per mi contestarà el Poble de Catalunya».⁴²

Després de la pausa del migdia, Quintana llegí una carta de Joan Fronjosà,⁴³ en la qual li demanava que rectificués una informació que havia donat al matí sobre una fiança pagada per Puig i Cadafalch.⁴⁴ Aquesta falsedat, encara que totes les altres declaracions fossin certes, va restar credibilitat al discurs de Quintana i va fer que totes les seves acusacions semblessin calúmnies. Davant d'aquesta situació, l'alcalde de Girona va presentar la dimissió com a diputat; els representants de totes les minories, incloent-hi la regionalista, van afirmar que el gest el redimia i que havia de retirar la seva dimissió. Així ho va fer Quintana. Aquí semblava finalitzar l'assumpte Xènius en l'Assemblea, però Jaume Bofill es va aixecar per enfonsar-lo encara més.

Bofill va afirmar que l'acumulació de poder en D'Ors —era simultàniament director d'Instrucció Pública, secretari general per temps

⁴² A més del llibre de Díaz-Plaja, vegeu A. BALCELLS (amb E. PUJOL i J. SABATER), *La Mancomunitat de Catalunya...*, ob. cit., pp. 183-184.

⁴³ Joan Fronjosà va ser un dels fundadors de la Unió Socialista el 1923, juntament amb Rafael Campalans i Manuel Serra i Moret; va arribar a diputat al Parlament de Catalunya el 1932.

⁴⁴ Quintana havia rebut aquell mateix dia una carta de l'advocat Lluís Massó Balaguer, que afirmava que havia escoltat durant la sessió «com en vostre parlament llençàveu una afirmació absolutament falsa; em refereixo a la de que En Joan Fronjosà, alumne o ex-alumne de l'Escola Elemental del Treball, està en llibertat provisional mitjançant fiança feta pel President del Consell de la Mancomunitat de Catalunya». Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Josep Puig i Cadafalch. AP-50. Carpeta «Expedient Ors 1». Carta de Lluís Massó Balaguer a Albert de Quintana i de León. Barcelona, 15-I-1920.

indefinit de l'Institut d'Estudis Catalans, director de l'Escola de Bibliotecàries (tots aquests organismes depenien de la Mancomunitat) i responsable del Consell de Pedagogia, dependent de la Diputació de Barcelona— feia pensar que, en el moment de realitzar els traspassos de les diputacions a la Mancomunitat, la direcció unipersonal de la Mancomunitat havia de prevaldre sobre la col·legiada de la Diputació. Aquesta direcció unipersonal hauria continuat si els intel·lectuals al servei de la Mancomunitat ho haguessin volgut, però ells estaven farts de l'arbitrarietat de Xènius:

L'amic don Eugeni d'Ors, que, en l'esfera de la seva producció personal ha influït sobiranament en els elements estudiosos de Catalunya arrelant-s'hi fortament, se n'ha deslligat en la Direcció d'Instrucció Pública (on, més que influir-los, havia de recollir-ne les iniciatives, les inquietuds i el general sentir), de manera que són els mateixos intel·lectuals els que troben que era excessivament personal aquella dictadura.⁴⁵

Efectivament, Bofill encertava el diagnòstic. La llista d'aquells que havien passat per la secretaria dels *Quaderns d'Estudi* en els últims temps —Carles Riba, Josep Maria López Picó, Joan Estelrich i Pere M. Bordoy— equivalia a la nòmina dels intel·lectuals que s'havien distanciat d'Eugeni d'Ors o hi havien trencat definitivament.⁴⁶ Segons Bofill, aquesta publicació dependent del Consell de Pedagogia havia anat prenent un matís abstracte i poc pràctic, allunyat de les necessitats i de la col·laboració dels mestres. En aquesta línia, els Estudis Normals —complementaris per als mestres— oferien assignatures d'un nivell excessivament alt i sense pràctiques; les biblioteques populars vivien deslligades de la casa mare, la Biblioteca de Catalunya, i la Comissió d'Educació General i els Seminaris-Laboratoris tampoc no funcionaven segons el que s'havia projectat. Davant d'aquest panorama, polítics i intel·lectuals havien pecat, els primers, perquè havien deixat a D'Ors una llibertat gairebé absoluta, i els segons perquè no havien dit el que pensaven de la seva gestió. L'única excepció —continuava Bofill— havia estat Rafael Campalans, que havia mantingut la seva amistat amb D'Ors fins a l'últim moment. En definitiva, Bofill

⁴⁵ G. DÍAZ-PLAJA, *La defenestració de Xènius*, ob. cit., pp. 154-155.

⁴⁶ A. BALCELLS (amb E. PUJOL i J. SABATER), *La Mancomunitat de Catalunya...*, ob. cit., pp. 182-183.

condemnava Xènius en nom dels mateixos principis que el noucentisme havia predicat: ordre, disciplina, sentit pràctic, objectivitat, professionalització i especialització: «ni la Direcció general d'Instrucció Pública ni cap funcionari amb caràcter de tal poden tenir criteri particular. En bona doctrina democràtica, i segons la pràctica constant, els funcionaris tenen el criteri oficial».⁴⁷ Bofill ensorrava D'Ors alhora que es proposava com a nou líder intel·lectual.⁴⁸ El resultat de tot el debat era una clara derrota de Xènius i, com a conseqüència, hi va haver noves destitucions.

A partir del 4 de març, D'Ors passà a cobrar la meitat del sou per una resolució del Consell Permanent de la Mancomunitat.⁴⁹ Al cap de poques setmanes, el 15 d'abril, va deixar el càrrec de secretari general de l'Institut d'Estudis Catalans després d'una sèrie de deliberacions que van tornar a mostrar l'escassa simpatia que despertava entre molts dels seus companys. De fet, la discussió sobre la seva situació a l'Institut havia començat en el ple del 22 de gener en què el mateix D'Ors havia plantejat la qüestió a través d'una carta —llegida en la reunió per Lluís Nicolau d'Olwer— en la qual afirmava que, atesa la dificultat que plantejava la seva presència, posava el seu càrrec a disposició del ple.⁵⁰ En aquest moment, el ple se'n va declarar incompetent, però va manifestar que «la secretaria general podria donar lloc a dificultats per a la perfecta vida de relació de l'Institut».⁵¹ Tot i que, de fet, se'l cominava a dimitir, D'Ors no ho va fer, i en el nou ple del 15 d'abril es va tornar a tractar el tema. Aquesta vegada Puig i Cadafalch va argumentar l'existència d'unes «irregularitats en el funcionament de la secretaria general» que no tenien cap fonament. Davant de la debilitat d'aquest plantejament, Ramon Turró i Francesc Martorell van replantejar la qüestió i van demanar obertament la destitució de D'Ors simplement perquè, segons ells, havia perdut la confiança del ple. Els que s'hi van oposar —Pere Coromines i Lluís Nicolau d'Olwer— no van tenir

⁴⁷ G. DÍAZ-PLAJA, *La defenestració de Xènius*, ob. cit., p. 165.

⁴⁸ J. CASASSAS I YMBERT, *Jaume Bofill i Mates (1878-1933). L'adscripció social i l'evolució política*, Barcelona, Curial, 1980, pp. 237-245.

⁴⁹ Arxiu Nacional de Catalunya. Josep Puig i Cadafalch. AP-50. Carpeta «Expedient Ors 1». Acta del consell del 4 de març de 1920.

⁵⁰ Arxiu Nacional de Catalunya. Josep Puig i Cadafalch. AP-50. Carpeta «Expedient Ors 2».

⁵¹ Cit. per A. BALCELLS i E. PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. 1907-1942*, Catarroja, Afers, 2002, p. 108.

seguidors, i Ramon d'Alòs-Moner, que havia estat incorporat a instàncies de Puig en la sessió del 22 de gener, va ser nomenat nou secretari general.⁵²

Les destitucions no es van aturar i Eugeni d'Ors també va perdre el càrrec de professor a l'Escola de Bibliotecàries com a resultat d'un acord del Consell Permanent de la Mancomunitat del 15 de maig de 1920. En resposta, hi va presentar un recurs el 27 de juny en el qual afirmava:

Creendo, por encima de todo esto, que arbitrariedades de esta índole, sobre violar, ya en su mismo inicio, el principio de la libertad de enseñanza y de autonomía de los establecimientos docentes, principio que un poder que debe su nacimiento a la tendencia autonomista, debería mostrarse más celoso que ninguno en respetar, constituyen el más triste síntoma de la caída de la Mancomunidad de Cataluña en un caciquismo partidista, que tiende a sumir en una baja abyección antijurídica la vida civil e intelectual de Cataluña.⁵³

Òbviament, la sortida més fàcil per al Consell Permanent era ignorar aquestes paraules. Va ser així com el 15 de juliol, en una nova reunió, es va acordar no admetre a tràmit aquest recurs argumentant incompetències amb el Ministeri de Governació.

Malgrat totes aquestes destitucions, D'Ors encara posseïa la condició de membre de ple dret de l'Institut d'Estudis Catalans, la secretaria de Ciències i la direcció del Seminari de Filosofia. Va mantenir aquests càrrecs fins al febrer de 1921, en part gràcies a l'activitat de Pere Coromines i Nicolau d'Olwer.⁵⁴ Després de fortes tensions —una vegada més relacionades amb qüestions administratives i d'inventaris, i amb un paper destacat de Jaume Bofill en el procés—, va ser destituït amb acusacions certament desproporcionades que van incloure uns incidents que el mateix Xènius, en un manuscrit inèdit, va qualificar com a expressions d'una guerra contra ell i contra la cultura.⁵⁵ Ja no quedaven nexes possibles entre Xènius i l'Institut d'Estudis Catalans. L'última reunió a la qual va

⁵² *Ibidem.*, p. 109. *El Día Gráfico* publicà un extens article en resposta a aquesta destitució, que caracteritzava com una continuació del procés iniciat amb la seva dimissió de la Direcció d'Instrucció Pública; «Eugenio d'Ors y su destitución. La segunda parte de una maniobra», *El Día Gráfico*, 17-IV-1920, pp. 9-10.

⁵³ Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Eugeni d'Ors. UI 8. 255.02.01.

⁵⁴ A. BALCELLS i E. PUJOL, *Història de l'Institut...*, *ob. cit.*, pp.110-114.

⁵⁵ «Comunicado de la guerra de Cataluña». Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Eugeni d'Ors. UI 30. 03.03.01.

assistir, encara en qualitat de membre de ple dret, va tenir lloc el 18 de maig de 1921.

Repercussions i posicionaments

Les reaccions a la dimissió d'Eugeni d'Ors de la Mancomunitat, a l'Assemblea i a la sortida de l'Institut d'Estudis Catalans no es van fer esperar. Alguns destacats membres de l'Església de Barcelona, que des de feia temps mostraven forts recels sobre la seva activitat, es van felicitar pel desenllaç. El canonge de Barcelona Josep Maria Baranera va escriure una llarga carta al diputat regionalista Joan Vallès i Pujals el mateix dia en què tenia lloc el debat a la Mancomunitat. Era un text d'agraïment per la decisió presa pel Consell Permanent:

Honorable senyor i distingit amic meu: Felicito de tot cor a vostè i amics pel gran triomf que tingueren ahir en l'assumpte «Xènius». Per lo que es refereix al govern interior de Catalunya i a les orientacions de son esperit, crec que és la major victòria del Catalanisme. [...] Nosaltres, els sacerdots amics del moviment català, hem sofert molt per ell, fins en el fur de la consciència, i havíem portat al summum la tolerància amb ell. [...] Crec que la Providència s'ha valgut de vostès i n'hi dono gràcies, com després a vostè, al Sr. Puig i Cadafalch i a tots els qui han fet justícia a Catalunya. [...].⁵⁶

El mateix dia Puig va rebre una carta del lingüista Lluís Segalà i Estalella, llavors director de l'Escola Superior de Bibliotecàries, en què negava de manera contundent una acusació feta per Albert de Quintana a l'Assemblea de la Mancomunitat sobre les amenaces als alumnes amb la clausura de l'escola si no deposaven la seva actitud de suport a D'Ors.⁵⁷ També va rebre una altra carta de Joan Fronjosà en nom de l'Institut d'alumnes i exalumnes de l'Escola Elemental del Treball en la qual també es negava una altra de les acusacions de Quintana, les amenaces als alumnes per la seva simpatia amb D'Ors.⁵⁸ Les disculpes s'acumulaven

⁵⁶ Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Josep Puig i Cadafalch. AP-50. Carpeta «Expedient Ors 1». Carta de Josep Maria Baranera a Joan Vallès i Pujals. Barcelona, 15-I-1920.

⁵⁷ Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Josep Puig i Cadafalch. AP-50. Carpeta «Expedient Ors 1». Carta de Lluís Segalà i Estalella a Josep Puig i Cadafalch. Barcelona, 15-I-1920.

⁵⁸ Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Josep Puig i Cadafalch. AP-50. Carpeta «Expedient Ors 2». Carta de Joan Fronjosà a Josep Puig i Cadafalch. Barcelona, 15-I-1920.

sobre la taula de Puig i els nous posicionaments començaven a fer-se evidents.⁵⁹

En aquest context certament desfavorable, els escassos suports que D'Ors va trobar a Catalunya van venir des de sectors minoritaris, entre els quals va destacar el paper de Màrius Aguilar, llavors director d'*El Día Gráfico*, que va publicar un llarg article en el qual va lamentar l'aïllament i la «vergonzosa incoherencia de que la única pluma que en Cataluña ofrece a “Xenius” loa y defensa sea la mía». La independència de l'intel·lectual havia resultat clarament derrotada enfront d'una majoria que «acataba rigurosamente los mandamientos de la ley regionalista y obligaba a escribir cartas dogmáticas a un canónigo que, junto con un excelso capuchino, son los duunviroos canónicos de la Lliga».⁶⁰ Aguilar també destacava el posicionament de Josep Maria Capdevila, que va escriure una carta que Josep Puig Pujades, director del diari republicà *Empordà Federal* de Figueres, va publicar setmanes després.⁶¹ El mateix Aguilar va intentar, sense èxit, impulsar una reacció conjunta dels intel·lectuals catalans.⁶²

⁵⁹ Puig també va rebre una altra carta de Fidel de Moragas, a qui suposadament D'Ors havia involucrat en el tema dels dies festius de les biblioteques decretats el 15 d'agost (aniversari de la mort de Prat de la Riba) i 15 de novembre (Sant Eugeni). Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Josep Puig i Cadafalch. AP-50. Carpeta «Expedient Ors 2». Carta de Fidel de Moragas a Josep Puig i Cadafalch. Barcelona, 17-I-1920. Puig també havia rebut un telegrama escrit per Eugeni d'Ors a Maria Rossell, directora de la Biblioteca Popular de les Borges Blanques, on es confirmava el decret d'aquest festius. Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Josep Puig i Cadafalch. AP-50. Carpeta «Expedient Ors 2».

⁶⁰ M. AGUILAR, «Xenius y los otros», *El Diluvio*, 20-I-1920, p. 1. Seguint aquesta mateixa línia, cinc dies més tard es publicà un altre text: M. AGUILAR, «Los eclesiásticos de la Mancomunidad», *El Diluvio*, 25-I-1920, p. 1, i gairebé dos anys després el mateix Aguilar hi insistí novament: «Desde Barcelona. Unas caricaturas», *La Libertad*, 24-XII-1921, p. 4.

⁶¹ J. M. CAPDEVILA, «Protesta per la dimissió de N'Eugeni d'Ors», *Empordà Federal*, 21-II-1920, p. 1. Tres dies més tard, el mateix Puig Pujades publicà un article —curiosament amb un títol idèntic—; J. PUIG PUJADES, «Protesta per la dimissió de N'Eugeni d'Ors», *Empordà Federal*, 24-II-1920, p. 1. Prèviament, havia aparegut un altre text seu a *España*, en què explicava, amb arguments semblants, que el procés contra D'Ors havia certificat el divorci entre els intel·lectuals i el poder polític català; J. M. CAPDEVILA, «En Cataluña. Ruptura entre la Inteligencia y la Política», *España*, n. 248, 31-I-1920, p. 7.

⁶² «Havent llegit a l'Empordà Federal la seva justa protesta per la dimissió del Sr. D. Eugeni d'Ors del càrrec de Director d'Instrucció Pública de la M. de C. i sentint-me completament identificat amb les seves nobles paraules, acudeixo de tot cor a la crida que fa als amics de les ciutats catalanes, amb el desig favorable de que el meu nom consti contra aquest cas absurd i lamentable.». Carta d'Ernest Martínez-Ferrando a Josep Puig Pujades (Arxiu Capdevila); cit. per J. CARRERES I PÉRA, *Ideari i poètica de Josep Maria Capdevila*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2001, cap. 3.

Josep Pla també va lamentar la separació de Xènius de la Mancomunitat. La ruptura entre els intel·lectuals i els polítics —el mateix tema que havia plantejat Ramiro de Maeztu, com veurem, pocs dies abans— era el centre de la qüestió: els polítics —els grans culpables— no havien sabut reconèixer el valor del «primer orador de Catalunya», de qui havia aconseguit el trànsit «del nacionalismo tartamudo a la plena conciencia nacional»⁶³. També van intervenir en defensa d'Eugeni d'Ors Francisco Madrid i Joan Pérez-Jorba, amb textos a *El Autonomista* de Girona⁶⁴ i *El Día Gráfico*.⁶⁵

Entre les revistes, cal destacar que *La Revista* —la publicació noucentista per excel·lència— no es va referir al tema durant 1920. *Messidor*, en canvi, publicà un article de suport a Xènius amb uns arguments sobre les divergències polítiques similars als ja esmentats. Per a ells, la raó de la dimissió era de caràcter polític, era un reclam d'independència enfront del poder que Puig no acceptava, i que acabaria perjudicant Catalunya: «¿No veurem poc a poc minvar la llum irradiada i prendre les institucions mentades un to més gris, mediocre?»⁶⁶

La premsa lerrouxista, per la seva banda, va continuar donant suport a Xènius amb l'objectiu de posar en qüestió el domini regionalista a la Mancomunitat. El títol d'un dels seus articles no podia ser més explícit: «Xenius frente a Puig i Cadafalch. La calumnia como procedimiento de la Mancomunidad». Des de la perspectiva radical, D'Ors era un «revolucionari» —un cop més es glossaven les seves conferències de Madrid, Olot i Barcelona— aïllat entre una majoria d'intel·lectuals conformistes: «Eugenio d'Ors vocea desde un desierto, sin que sus palabras tengan esa ancha eficacia pública, que debían tener si existiera un ambiente de austeridad civil, donde resonase la injusticia que así constriñe a un sabio».⁶⁷ El diari *La Lucha* també publicà un text de solidaritat pel seu criteri independent:

⁶³ J. PLA, «La vida catalana. Eugenio d'Ors, orador», *El Figaro*, 9-III-1920, p. 16.

⁶⁴ F. MADRID, «Crónicas de Barcelona. El "affaire" "Xenius" en la Mancomunidad», *El Autonomista*, 17-I-1920, p. 2.

⁶⁵ J. PÉREZ-JORBA, «Unas nobles palabras sobre el caso Ors», *El Día Gráfico*, 10-IV-1920, p. 4.

⁶⁶ «Vida regional. La dimissió d'Eugeni d'Ors», *Messidor*, n. 22-23-24, 1919-1920, p. 392.

⁶⁷ A. DE VILLACIAN, «Los oficinistas contra la Inteligencia», *La Tarde. Diario Independiente*, 19-I-1920, pp. 1-2. L'endemà, *El Radical* publicà un altre article en aquesta mateixa línia titulat «Las "llagas" de la Mancomunidad. Con motivo del "affaire" Ors va sabiendo el público

El partido republicano catalán, aunque en el caso de Eugenio d'Ors se trata de un hombre que es políticamente un contrario nuestro, precisamente por esta su significación, ateniéndose sólo a sus grandes méritos, se complace en proclamar en esta ocasión su solidaridad con quien ha tenido el valor suficiente para despreciar unos miles de pesetas optando por mantener un criterio noble e independiente en los conflictos sociales.⁶⁸

Els diaris de dretes, en canvi, tot i llegir el conflicte en clau política, van donar suport als arguments administratius de la Mancomunitat i van aprofitar per criticar simultàniament el poder regionalista per nacionalista català, i D'Ors per les seves simpaties comunistes i sindicalistes. Des d'aquesta perspectiva, *La Gaceta de Cataluña* plantejava que el regionalisme havia «naufragado ante la ola roja; y de la misma manera que luego de hundida una nave flotan algunos corchos como restos del naufragio, o el inconmensurable Xenius, a manera de corcho ha ideado flotar en el mar de sangre del bolchevismo, para ello ha renegado del orden social que durante largos años le ha sustentado y mantenido y se ha pasado con armas, bagajes y melenas al campo bolchevique, defendiendo el amor libre y el comunismo libertario en sus últimos escritos».⁶⁹

Fora de Catalunya, les reaccions havien començat abans del debat a l'Assemblea de la Mancomunitat. El diputat Antonio Royo Villanova, un dels més acèrrims polemistes contra la demanda d'autonomia que havia liderat la Mancomunitat l'any anterior, havia esdevingut un actiu defensor de Xènius. El 8 de gener havia publicat un article a l'*ABC* en què, amb gran agudesia, demostrava les insalvables diferències sobre el sindicalisme que enfrontaven Puig —i, amb ell, la Mancomunitat— i Eugeni d'Ors.⁷⁰ En les setmanes següents, tot i declarar-se contrari a les idees sindicalistes i catalanistes,⁷¹ continuà la seva activitat amb una conferència pronunciada a

como administra la "Liga Regionalista" las corporaciones que caen en sus garras».

⁶⁸ «La 'Kultur' de la Lliga. La enemiga de la Lliga Regionalista a los catalanes independientes», *La Lucha*, 6-II-1920, p. 1.

⁶⁹ RECAREDO, «Más del asunto Xenius», *La Gaceta de Cataluña*, 30-I-1920, p. 1. Vegeu també, en aquest mateix periòdic: RECAREDO, «La separación del Director General de Instrucción Pública de la Mancomunidad», 20-I-1920, i FERNANDO, «Calendario Americano. Hoja del día. Caciquismo anticaciquista», 28-I-1920.

⁷⁰ A. ROYO VILLANOVA, «El dualismo catalanista», *ABC*, 8-I-1920, p. 8.

⁷¹ Vegeu A. ROYO VILLANOVA, *Bolchevismo y sindicalismo: conferencia de D. Antonio Royo Villanova: sesión del día 20 de diciembre de 1919*, Madrid, Reus, 1920.

l'Ateneu de Madrid el 14 de febrer titulada «El catalanismo y el caso Xenius», en què presentà un esquema en el qual l'esquerra del catalanisme estava representada per Xènius, Layret, Alomar i Domingo, entre d'altres, i la dreta, per la Lliga Regionalista. En aquest context, Xènius, «en atención a profesar ideas liberales izquierdistas —si bien no haya abdicado de sus ideas catalanistas, que siente cada vez con mayor entusiasmo—», havia estat destituït.⁷²

L'ABC en la seva edició de Bilbao també va defensar la llibertat de l'escriptor davant del poder polític, que, de fet, s'havia convertit ja en el tema de debat que travessava totes les repercussions del cas. En un text especialment interessant per la vinculació que s'establia entre l'Escola Romana del Pirineu i la situació d'Eugeni d'Ors,⁷³ Joaquim Adán plantejà que Xènius havia estat «expulsado del cargo» i que «Sea cual sea la causa, el hecho cierto es que apenas ha expuesto de modo libérrimo su pensamiento en una grave cuestión lo han hecho fuera como a un servidor inconveniente». Les simpaties del diari i dels bilbaïns estaven amb D'Ors, però, tot i així, creien que havia fet massa concessions al catalanisme ja que «su partido le obligaba a rebajarse y hablar en tonos menores». La conclusió després de l'afer semblava clara: «Eugenio d'Ors puede darse ahora cuenta de la deslealtad que había en torno suyo. Se le soportaba como a un valor explotable». Ara era el moment en el qual Xènius havia de ser lliure, no establir lligams amb cap partit català o espanyol i «tornar» a ser escriptor.⁷⁴ La revista *Hermes*, també al País Basc, li va brindar suport a la seva col·laboració en la seva lluita per la llibertat d'idees.⁷⁵

⁷² «Lecturas y conferencias. El catalanismo y el caso Xenius», *ABC*, 15-II-1920, p. 16. Vegeu també «Conferència d'en Royo Villanova», *La Veu de Catalunya* (edició del vespre), 16-II-1920, p. 3; «El catalanismo y el caso "Xenius"», *El Imparcial*, 15-II-1920, p. 2; «Conferencia de Royo Villanova. El caso 'Xenius' y el problema de la enseñanza en Cataluña», *El Sol*, 15-II-1920, p. 4; «Una conferencia. El señor Royo Villanova en el Ateneo», *La Época*, 17-II-1920, p. 3; A. ROYO VILLANOVA, «El catalanismo deshuesado», *ABC*, 6-4-1920, pp. 4-6.

⁷³ Sobre aquest tema, J.-C. MAINER, *Regionalismo, burguesía y cultura. Los casos de Revista de Aragón (1900-1905) y Hermes (1917-1922)*, Barcelona, A. Redondo, 1974; M. i P. CARBAJOSA, *La corte literaria de José Antonio. La primera generación cultural de la Falange*, Barcelona, Crítica, 2003, pp.1-13; P. ESCALANTE, *Hermes, revista del País Vasco*, Bilbao, Caja de Ahorros Vizcaína, 1989.

⁷⁴ J. ADÁN, «ABC en Bilbao. La independencia del escritor», *ABC*, 11-III-1920, pp. 3-5.

⁷⁵ M. DE G., «Xenius y el federalismo», *Hermes*, n. 58, 1920, p. 210.

España, per la seva banda, publicà amb rapidesa un breu text de defensa de Xènius que condemnava la mesquinesa de Puig. Amb alguns matisos, els arguments presentats eren els mateixos que D'Ors havia sostingut des del començament del procés:

El Sr. Puig y Cadafalch no estaba conforme con que la dirección incluyese en la serie de cursos monográficos el nombre de un socialista, Fabra Rivas [sic]. Tampoco con que la «Biblioteca Minerva» publicara una obra de William Morris, que no era del agrado de cierto canónigo. Pero lo que más ha dolido al Sr. Puig y Cadafalch han sido las conferencias de «Xènius» en Madrid «Grandeza y servidumbre de la inteligencia», dada en la Residencia de Estudiantes, y «La posibilidad de una civilización sindicalista» en la Academia de Jurisprudencia. [...] Ya antes había herido «Xènius» a los reaccionarios de la Lliga por sus glosas propagadas cuando la huelga de Marzo y que tanto contrastaban con la actitud de los beatos burgueses catalanes y con la figura del somatén Cambó.⁷⁶

Com ja s'ha esmentat, *El Sol* va dedicar una gran atenció a tot el procés i va donar una important cobertura a l'Assemblea de la Mancomunitat, amb una especial atenció a les argumentacions d'Albert de Quintana. El periòdic madrileny es posicionà clarament amb Xènius i s'enfrontà amb la Lliga. De fet, *La Veu de Catalunya*, que havia seguit amb detall el debat de l'Assemblea i havia donat una gran rellevància al discurs de Puig i Cadafalch,⁷⁷ manifestà la seva disconformitat per una suposada manca d'imparcialitat d'*El Sol* en no haver informat de la rectificació que Quintana havia presentat durant la sessió de la tarda.⁷⁸ També *El País* defensà Xènius amb un article de Màrius Aguilar⁷⁹ i amb un llarg text en el

⁷⁶ «Servidumbre de la inteligencia», *España*, n. 245, 15-I-1920, p. 12.

⁷⁷ Vegeu «L'Assemblea de la Mancomunitat», *La Veu de Catalunya* (edició del vespre), 15-I-1920, p. 5; «L'Assemblea de la Mancomunitat», *La Veu de Catalunya* (edició del matí), 16-I-1920, p. 5; «L'Assemblea de la Mancomunitat. Paraules del president», *La Veu de Catalunya* (edició del vespre), 16-I-1920, p. 5; «L'Assemblea de la Mancomunitat», *La Veu de Catalunya* (edició del matí), 17-I-1920, p. 5; «L'Assemblea de la Mancomunitat. Rectificació del Sr. Quintana», *La Veu de Catalunya* (edició del vespre), 17-I-1920, p. 5.

⁷⁸ «Les informacions de "El Sol"», *La Veu de Catalunya* (edició del vespre), 17-I-1920, p. 5. L'article al qual es referia *La Veu de Catalunya* era «Una sesión ruidosa. La Mancomunidad discute la dimisión de "Xènius"», *El Sol*, 16-I-1920, p. 2.

⁷⁹ M. AGUILAR, «La crisis de la Mancomunidad», *El País*, 25-I-1920, p. 2.

qual apareixia com una víctima d'unes institucions que, com havia passat amb Unamuno el 1914, l'havien condemnat per radical.⁸⁰

Entre els diaris liberals destaca també el suport rebut de l'*Heraldo de Madrid*, que va llegir la condemna a Xènius com una mostra del caciquisme i la poca destresa que encarnava Puig i Cadafalch des de la Mancomunitat.⁸¹ *El Liberal*, que formava part del mateix grup econòmic que l'*Heraldo de Madrid*, va fer una interpretació similar del procés a través d'un text de Luis de Zulueta, llavors diputat del Partit Republicà Reformista per Madrid, en el qual es feia una crida a la participació de la intel·lectualitat espanyola:

Y ahora, vosotros, los intelectuales de toda España, empezando por los de Cataluña, ¿no os creéis llamados a intervenir de algún modo en el caso de Eugenio d'Ors? Porque «si la sal se desvaneciere...». Hay una servidumbre gloriosa. Pero hay otra servidumbre escéptica, distraída, acomodaticia, que es incompatible con la grandeza de la inteligencia.⁸²

Tot i que no es va produir una gran polèmica entre els intel·lectuals espanyols sobre aquest assumpte, alguns van intervenir a través de les revistes i els diaris. Joaquín Montaner ho va fer amb un article en *Mundo Gráfico* defensant la posició de Xènius i plantejant que es tractava d'«un pleito fundamentalmente político». En aquest article, en què es preguntava si Prat de la Riba hauria permès tot això, esmentava Ramiro de Maeztu per afirmar que no s'havien tolerat els mèrits ni l'èxit de Xènius.⁸³ Justament De Maeztu va escriure poc després⁸⁴ dos articles sobre aquest mateix

⁸⁰ «El Ateneo de Barcelona», *El País*, 6-II-1920, p. 1.

⁸¹ Vegeu, com a exemple, CUALQUIERA, «Churriquirri. Puig y Cadafalco», *Heraldo de Madrid*, 13-V-1920, p. 1.

⁸² L. DE ZULUETA, «El caso Eugenio d'Ors. Grandeza y servidumbre...», *La Libertad*, 11-V-1920, p. 1.

⁸³ «El caso de Eugenio d'Ors. El éxito y el mérito», *Mundo Gráfico*, 28-I-1920, p. 19.

⁸⁴ D'Ors havia participat del brindis que li havia ofert *España* —on havia tornat a posar en relleu el «descosuntamiento entre Política e Inteligencia»— per celebrar la seva incorporació a la «política militant a Espanya» i hi havia pronunciat unes paraules. E. D'ORS, «Brindis por Maeztu», *España*, n. 250, 14-II-1920, p. 10; vegeu també «El banquete a Ramiro de Maeztu», *La Publicidad*, 6-II-1920, p. 2. *La Revista*, en un article possiblement escrit per López-Picó, criticava aquesta visió pessimista que havia portat D'Ors a «una visió deformada» de les relacions entre els intel·lectuals i la política. «Brindis que hauria pronunciat el redactor de *La Revista* en el sopar a Ramiro de Maeztu», *La Revista*, n. 57, 1-III-1920, p. 41.

assumpte en què presentava una matisada defensa d'Eugeni d'Ors.⁸⁵ En aquests textos, a més d'analitzar el pensament filosòfic de Xènius davant les crítiques de Francesc Pujols —que oposava «una mirada altiva y fría a la sonrisa del hombre económico»—, De Maeztu afirmava que D'Ors s'havia envoltat d'«enemistades que le han obligado, al cabo, a separarse de la Mancomunidad».⁸⁶ A més, assegurava que no hi havia proves de les irregularitats administratives que se li imputaven i, per tant, les causes de la seva separació tenien a veure amb qüestions merament polítiques que es fonamentaven en el fet que, en sorgir el problema del sindicalisme, «[...] los hombres de la Lliga y de la Mancomunidad se han dejado llevar de la consideración de que podían quedarse sin partido en caso de no ponerse resueltamente del lado de los patronos [...], en tanto que el Sr. Ors ha procedido siguiendo el curso de sus preocupaciones normales y habituales».⁸⁷

En certa mesura, De Maeztu posava en relleu tots els elements que havien configurat la polèmica que hem analitzat i, sense oblidar els elements biogràfics i psicològics del personatge, situava l'eix vertebrador en els posicionaments antagònics en relació amb les lluites socials que experimentava Barcelona.

Conclusions

En línies generals, més enllà de la voluntat de limitar les seves atribucions en el context d'una important remodelació institucional i la negativa a acceptar-la, les diferències sobre els enfrontaments socials que vivia Catalunya aquells anys van ser la qüestió central de tot el procés. En aquest sentit, és fonamental destacar tres elements. En primer lloc, la simpatia de Puig pel sometent barceloní, que l'havia portat a proposar als membres de l'Institut d'Estudis Catalans d'entrar-hi.⁸⁸ En segona instància, la percepció que els nuclis eclesiàstics catalans —amb una gran influència sobre els sectors que dirigien la Lliga Regionalista— tenien Eugeni d'Ors

⁸⁵ R. DE MAEZTU, «La España de hoy. Eugenio d'Ors», *La Correspondencia de España*, 25-II-1920, p. 1. R. DE MAEZTU, «La España de hoy. El caso "Xenius"», *La Correspondencia de España*, 27-II-1920, p. 1.

⁸⁶ R. DE MAEZTU, «La España de hoy. Eugenio d'Ors», *art. cit.*

⁸⁷ R. DE MAEZTU, «La España de hoy. El caso "Xenius"», *art. cit.*

⁸⁸ A. BALCELLS I E. PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans...*, *ob. cit.*, pp. 105-106.

com un personatge sospitós per les seves inclinacions sindicalistes i comunitaristes. Finalment, com havia demostrat Jaume Bofill en el seu discurs a l'Assemblea de la Mancomunitat del 15 de gener, l'aïllament i el recel dels companys intel·lectuals amb els quals havia de treballar Xènius.⁸⁹ Tot això es va conjugar, al seu torn, amb unes maneres de fer del president de la Mancomunitat poc contemporitzadora amb un D'Ors que tenia ja molt poc d'«intel·lectual orgànic». Com va escriure Gaziel, Puig i Cadafalch tenia un «caràcter sec i tancat, ple de rampells imprevisibles, tenia una fe excessiva en la superioritat pròpia i en la de tot el que fos expressió del poble català, que contrastava amb una mena de menyspreu, també a priori, del que es feia o podia fer-se a la resta d'Espanya».⁹⁰ Josep Maria Capdevila va resumir tots aquests aspectes de manera exemplar en una carta escrita a Joan Alcover poc temps després:

És una conjura de les gelosies literàries, de la mediocritat política, de la burgesia armada amb l'escopeta del sometent, de la mateixa poruguesa reaccionària que en altres dies demanava una condemna eclesiàstica de *La Ben Plantada*, i de l'esperit plebeu dels subalterns, fàcils a la traïció.⁹¹

Tal com havia succeït amb la polèmica dels primers anys de la Gran Guerra,⁹² és fonamental tenir en compte que els posicionaments dels diaris, les revistes i els partits polítics s'han de relacionar amb la importància d'Eugeni d'Ors en el context català, ja que a través d'ell es podia atacar la política regionalista. I molt més, òbviament, si el mateix Xènius criticava la Lliga Regionalista i els seus principals líders. Això va ser el que van fer, sens dubte, la majoria dels diaris de l'ampli arc del republicanisme i el socialisme, que van seguir en línies generals els seus arguments. El mateix van fer, encara que des de la crítica al glossador, els diaris que, des de les dretes, van qüestionar el regionalisme.

⁸⁹ Això no era nou. Als *Dietaris* de Joan Estelrich, a l'entrada corresponent al 13 d'agost de 1918 es llegeix: «D'ençà que l'Ors és personatge influent i senyor dispensador de beneficis, tots sos empleats malparlen d'ell, i això que un temps foren sos panegiristes o deixebles». J. ESTELRICH, *Dietaris*, ob. cit., p. 83.

⁹⁰ GAZIEL, *Tots els camins duen a Roma*, Barcelona, Aedos, 1953, pp. 431-432.

⁹¹ Carta de Josep Maria Capdevila a Joan Alcover. Barcelona, 21-I-1920; cit. per J. CARRERES I PÉRA, *Ideari i poètica de Josep Maria Capdevila*, vol. III, ob. cit.

⁹² M. FUENTES CODERA, *El campo de fuerzas europeo en Cataluña. Eugeni d'Ors en los primeros años de la Gran Guerra*, Lleida, Universitat de Lleida – Pagès Editors, 2009.

Entre els intel·lectuals catalans, l'aïllament d'Eugeni d'Ors va ser gairebé absolut. En l'àmbit espanyol, tot i alguns silencis manifestos —com els d'Ortega i Unamuno—, la situació va ser diferent, ja que les argumentacions sobre la llibertat de l'intel·lectual enfront de la política podien ser perfectament acollides per un ampli arc que anava des d'Araquistáin a *España* fins a Ramiro de Maeztu a *La Correspondencia de España*. En aquest sentit, és fonamental recordar que la relació d'aquests intel·lectuals amb el poder polític era molt menys estreta que a Barcelona i, per això, també molt menys dependent.⁹³

A Catalunya, la dimissió de Xènius va marcar un punt d'inflexió en el procés de professionalització dels intel·lectuals catalans que participaven en el projecte d'institucionalització liderat per la Mancomunitat regionalista.⁹⁴ La *defenestració* va posar en relleu l'escassa autonomia que tenien respecte del poder polític. Si en alguna cosa havia tingut èxit Eugeni d'Ors durant tot aquest procés, havia estat justament a anticipar-se a aquest canvi i convertir la seva dimissió en un assumpte políticoideològic.

La *defenestració* i la seva construcció com una disputa política i ideològica constitueixen uns elements centrals per entendre els apropaments de Xènius al sindicalisme i al republicanisme durant els anys posteriors, les seves crítiques al nacionalisme català, la ruptura amb el conjunt de la cultura catalana i la seva posterior «hispanización».⁹⁵

⁹³ Cfr. S. JULIÀ, *Historias de las dos Españas*, Madrid, Taurus, 2004; B. DE RIQUER, «Francesc Cambó, polític i mecenes noucentista», dins A. MARÍ (ed.), *La imaginació noucentista*, Barcelona, Angle, 2009, esp. pp. 70-74; J. CASASSAS I YMBERT, «Espacio cultural y cambio político. Los intelectuales catalanes y el catalanismo», *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie V, Hª Contemporánea, n. 6, 1993, pp. 55-79.

⁹⁴ Sobre la categoria d'«intel·lectual-professional», vegeu el treball clàssic J. CASASSAS I YMBERT, «La configuració del sector “intel·lectual-professional” a la Catalunya de la Restauració (a propòsit de Jaume Bofill i Mates)», *Recerques*, n. 8, 1978, pp. 103-131.

⁹⁵ «La hispanización de Ors», *Cosmópolis*, n. 41, 1922, pp. 6-8.